

Dünya konstitusiyalarında insan hüquqlarının müdafiəsi məsələsi

Dövlətlərin konstitusiyaları, hüquqlara təminat verməklə yanaşı, sosial, irqi, milli və ya dini düşmənçilik hissləri oyadan təbliğat və təşviqat işlərinin aparılmasını qadağan edir. Müvafiq olaraq, sosial, irqi, milli, dini və ya dil üstünlüyünün təbliğ olunması müasir konstitusiyaların məhdudlaşdırdığı və ya qadağan etdiyi vacib məqamlardandır.

D.Qəmbərov yazır: "Əksər demokratik ölkələr əsas insan və vətəndaş hüquqları kompleksini konstitusiyaya səviyyəsində reqlamentləşdirməklə yanaşı, əsas insan hüquqları ilə bağlı beynəlxalq normaların və ya standartların milli qanunvericilik qarşısında üstünlüyünü rəsmi şəkildə təsdiq edirlər. Bir sıra ölkələrin konstitusiyalarına nəzərə salmaqla, buna əmin olmaq mümkündür. Məsələn, Almaniya Federativ Respublikasının Konstitusiyasında insan hüquq və azadlıqlarının qorunması istənilən hakimiyyətin öhdəliyi kimi göstərilmişdir. Almaniya Konstitusiyasında qeyd olunur: "Beynəlxalq hüququn ümumi norması federasiya hüququnun tərkib hissəsidir. Onlar qanunlar üzərində üstünlüyə malikdirlər və federasiya əhalisi üçün hüquq və öhdəlikləri ifadə edirlər. 1978-ci ildə qəbul olunmuş İspaniya Konstitusiyasında da insan ləyaqəti, onun hüquqlarının ayrılmazlığı və sərbəst inkişafı, digər insanların hüquqlarına hörmət və s. siyasi quruluşun və cəmiyyətin inkişafının əsası kimi ifadə olunmuşdur. Burada aydın şəkildə ifadə olunmuşdur ki, əsas hüquqlar və azadlıqlar haqqında müddəalar Ümumi İnsan Hüquqları Deklarasiyası və bu sahəyə aid beynəlxalq müqavilələr və razılaşmalarla uzlaşdırılmalıdır. Əlavə olaraq, qeyd olunur ki, insan hüquqlarına dair beynəlxalq müqavilələr İspaniyanın daxili qanunvericiliyinin mühüm hissəsini təşkil edirlər".

Bu paraqrafın əvvəlində nəzərdən keçirdiyimiz kimi, əsas insan hüquqları təbii, vətəndaş, siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara bölünür. Əsas insan hüquqlarının bu qruplarının hər birinin ayrı-ayrılıqda səciyyəvi xüsusiyyətlərinin təhlil edilməsi onların mahiyyətinin dərinə dərk edilməsi baxımından olduqca əhəmiyyətlidir.

Öncə qeyd edək ki, insan hüquqlarının universal əsaslandırılması, əsasən, təbii hüquqlara söykənir. Xüsusi olaraq, vurğulamaq lazımdır ki, müasir mərhələdə təbii hüququn mənbəyi kimi insanın təbiəti deyil, insanların sosial həyat şəraitləri, üstünlük verdikləri dəyərlər və mədəni keyfiyyətlər nəzərdən keçirilir. Hazırkı təbii-hüquqi baxışlar dünyagörüşü ideallarına söykənirlər ki, bu da, hər bir kəsdə fərqli ola bilər. Yuxarıda apardığımız təhlillərə əsasən, qeyd edək ki, təbii hüquq ki-

fayət qədər unikal və mürəkkəb icimai-zəruri fenomendir və əsrlər boyu ona olan maraq səngiməmişdi, əksinə, daha da artmışdır."

L.A.Polşikova yazır: "Bununla yanaşı, bu anlayışın mahiyyətini fəlsəfi və hüquqi müstəvilərdə təhlil edərkən, onu insanın təbiətinin diktə etdiyi prinsiplərin, ideyaların, mənəvi normaların insanların dəyərlərinin məcmusu kimi müəyyənləşdirmək olar. Bu ideyalar, dəyərlər və normalar isə, hər dövr üçün özlərinin müəyyən xüsusiyyətləri ilə fərqlənmişlər və bu, yuxarıda qeyd etdiyimiz məqamı sübut edir. Yəni təbii hüquqlar daha çox insanların fərqli dünyagörüşləri ilə bağlıdır. Müasir təbii hüquq nəzəriyyələri hüquq və mənəviyyətin ayrılmaz olduğunu əsaslandırırlar. Hüquqla mənəviyyət arasındakı məntiqi və konseptual əlaqə hüquq və mənəviyyəti müəyyənləşdirməyə imkan verir. Azadlıq, ədalət və bərabərlik hüquqların dəyərləri kimi qiymətləndirilir. Yəni nəzəriyyəyə uyğun olaraq, yalnız rəsmi qəbul olunmuş hüquq real hüquq sayılır. Belə olan halda hüquq dövlət və hakimiyyət tərəfindən qəbul olunur, qorunur və qanuni gücə malik olur".

Bu məqamlardan çıxış edərək, belə qənaətə gəlmək olar ki, müasir təbii hüquq bərabər subyektlərin azadlığını ifadə edir. Azadlıq, əsasını insanın hüquqları və öhdəliklərinin təşkil etdiyi ədalət prinsipinə söykənir. Beləliklə, təbii hüquq nəzəri və praktiki cəhətdən humanizmlə əsaslandırılan vicdan azadlığı, dözümlülük kimi də nəzərdən keçirilə bilər. Humanizm də, öz növbəsində, təbii hüququn dərk edilməsidir.

Əsas insan hüquqları kateqoriyasına aid olan vətəndaş hüquqları onun subyektlərinin dövlət tərəfindən qorunan və təminat verilən hüquqlara və öhdəliklərə malik olmasını ifadə edir. Vətəndaş hüquqları pozulduqda, onun daşıyıcıları məhkəmə yolu və hüquqlarının müdafiə edə bilərlər. Vətəndaş hüquqlarının başlıca səciyyəvi xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, dövlətin və bu hüquqların daşıyıcılarının iradəsi ifadə olunur. Dövlət hüquq daşıyıcılarının davranışlarını tənzimləyən qaydaları müəyyənləşdirir. Vətəndaş hüquqları digər əsas insan hüquqları ilə ümumi cəhətlərə malikdir. Vətəndaş hüququ dedikdə, hər bir insanın deyil, yalnız konkret dövlətlə sabit, dayanıqlı hüquqi əlaqəyə malik olan insanların maraqlarının təmin olunmasına istiqamətlənmiş mümkün davranışlarının hüquqi tənzimlənməsi başa düşülür. İnsan hüquqları isə universal kateqoriyadır. İnsan hüquqları insanın öz təbiətindən irəliləyən elementar, daha vacib rifahlardan istifadə imkanlarını və şəxsiyyətin təhlükəsiz və azad mövcudluğunu ifadə edir."

İ.O.Knyazeva yazır: "Ümumiyyətlə, vətəndaş hüququnun bir sıra səciyyəvi xüsusiyyətlərini qeyd etmək mümkündür:

- vətəndaş hüquqları bərabər

iştirakçıların əmlak və qeyri-əmlak münasibətlərinin tənzimlənməsinin nəticəsi olaraq, meydana çıxırlar;

- vətəndaş hüquq - münasibətlərinin subyektləri və obyektləri fərqli xarakterlərə malik olurlar; - pozulmuş vətəndaş hüquqlarının qorunması yalnız məhkəmə yolu ilə həyata keçirilir. Bu zaman məhkəmədə müvafiq iddianın qaldırılması tələb olunur.

İnsanın konstitusion hüquq və azadlıqları sistemindəsiyasi hüquqlar xüsusi yerə malikdirlər. Siyasi hüquqların əsas səciyyəvi xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, dövlət bu hüquqların reallaşdırılması prosesinə müdaxilə etməməlidir".

A.N. Babay yazır: "Dövlət insanın siyasi hüquqlarının ancaq qorunması ilə məşğul ola bilər." Qeyd edək ki, siyasi hüquqların mahiyyəti və elementləri haqqında çoxsaylı yanaşmalara rast gəlmək mümkündür. Tədqiqetdiyimiz yanaşmaları ümumiləşdirərək, qeyd edə bilərik ki, insan istənilən halda bu və ya digər dövlətin vətəndaşıdır, cəmiyyətin üzvüdür və müvafiq olaraq, siyasi prosesin iştirakçısıdır. Bununla da, hər bir vətəndaş bu və ya digər səviyyədə dövlətin və cəmiyyətlərin siyasi həyatına müxtəlif üsullar və metodlarla təsir edir. Təbii ki, bu metodların və üsulların yaranmasını bəşəri təcrübə şərtləndirmişdir. Cəmiyyətin maraqlarının təmin olunması üçün onun hər bir üzvünün dövlət fəaliyyətinə cəlb olunması zərurəti meydana çıxır. Bu iştirakçılıq təmin etmək üçün isə, vətəndaşlara müəyyən hüquqlar sistemi verilməlidir. Həyat fəaliyyətinin müəyyən sahələrində dövlətin səlahiyyətləri məhdudlaşdırılmalıdır. Belə sahələrdən biri rolunda siyasət çıxış edir. Siyasi hüquqlar sistemində dövlət işlərində iştirak etmək, informaasiya əldə etmək, seçki hüququ, müraciət hüququ, birləşmək hüququ, söz və fikir azadlığı, sərbəst toplaşma və s. hüquqlar daxildir. Siyasi hüquqlar vətəndaş-cəmiyyət-dövlət qarşılıqlı münasibətlərinin vacib məqamlarını ifadə edirlər. Vətəndaşın bu münasibətlər sistemində maraqlarının təmin olunması istiqamətində fəaliyyət göstərməsini, məhz siyasi hüquqlar şərtləndirir.

Sosial-iqtisadi və mədəni hüquqlar insanın və vətəndaşın sosial-iqtisadi və mənəvi sferalarda vəziyyətini müəyyənləşdirir. Bu hüquqların ümumi əsas insan hüquq və azadlıqları sistemində yerini və rolunu müəyyənləşdirən zaman, nəzərə almaq lazımdır ki, onlar da insanın digər əsas hüquq və azadlıqları ilə qırıılmaz şəkildə bağlıdır. Bu, o deməkdir ki, insan hüquqları sistemində daha əhəmiyyətli və az əhəmiyyətli hüquqları fərqləndirmək cəhdləri yanlışdır. Müvafiq olaraq, əsas insan hüquq və azadlıqları sisteminin digər elementləri kimi sosial-iqtisadi və mədəni hüquqlar kifayət qədər ciddi əhəmiyyət kəsb edirlər. Nəzərə

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

almaq lazımdır ki, bu hüquqlar Ümumi İnsan Hüquqları Deklarasiyasında aydın ifadəsini tapmışlar. E.B.Kiriçək yazır: "Əlavə olaraq 1966-cı ildə qəbul olunmuş "İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında" Beynəlxalq Paktda və digər beynəlxalq sənədlərdə bu hüquqlar əks olunmuşlar." D.Qəmbərov yazır: "Sosial-iqtisadi və mədəni hüquqlar bir sıra səciyyəvi xüsusiyyətlərə malikdirlər. Hər şeydən öncə, vurğulamaq lazımdır ki, onlar özlərinin hüquqi məzmunlarına görə, kifayət qədər fərqlidirlər. Belə ki, onların bəziləri mahiyyətləri etibarilə birbaşa fəaliyyət hüququ kimi nəzərdən keçirilir. Digərləri isə, subyektiv hüquqları ifadə edirlər. Bunların konkret məzmunu qüvvədə olan sahə qanunvericiliyində ifadəsini tapır və s. Sosial-iqtisadi və mədəni hüquqların vacib səciyyəvi xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onlar vətəndaşlıqdan asılı olmayaraq, hər bir insana şamil olunur. Bir sıra hüquqların təsbit olunması birbaşa fəaliyyətlərin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı olur.

Ayrı-ayrı ölkələrin konstitusiyalarında oxşar məqamlardan çıxış edərək, qeyd edə bilərik ki, konkret olaraq iqtisadi, hüquq və azadlıqlar sahibkarlıq və iqtisadi və əmək fəaliyyətinin digər formalarının sərbəstliyini (azadlığını) təmin edirlər. Bu hüquqlar kateqoriyasına aşağıdakı hüquqlar aid olunurlar:

- şəxsi mülkiyyət və vərəsəlik;
- torpaqdan və digər təbii re-

surslara sahib olma, istifadə etmə və onun üzərində sərəncam vermə;

- azad sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq;
- əmək və əməyə görə mükafatlandırma;

Əsas insan hüquqları sistemində mühüm yer tutan sosial hüquqlar və azadlıqlar vətəndaşların layiqli həyat təminatına və onların bazar sisteminin neqativ amillərindən müdafiə olunmasına yönəlmişdir. Demək olar ki, dünya ölkələrinin əksəriyyətinin konstitusiyalarında aşağıdakı sosial hüquq və azadlıqlar təsbit olunmuşdur:

-təminatlı olaraq əməyin minimal həddinin ödənilməsi;
-işsizlikdən müdafiə;
-yaş həddinə görə sosial təminat;
-səhhətin qorunması və tibbi yardım;
-istirahət;
-təhsil;
-mənzilə sahib olma və s.

Mədəni hüquqlar və azadlıqlar insanın və vətəndaşın sərbəst inkişafını şərtləndirir. Mədəni hüquqlarla, ayrıca götürdükdə, sosial hüquqlar arasında ciddi eynilik vardır. Belə ki, bu hüquqlar kompleksinə də təhsil almaq, ədəbi, bədii, elmi-texniki və digər yaradıcılıq növləri ilə məşğul olmaq, mədəni dəyərlərə çıxış, mədəni həyatda iştirak və azadlıqlar daxildirlər".

VAHİD ÖMƏROV,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru